

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Zróżnicowanie dialektalne polszczyzny

dr hab. Joanna Kamper-Warejko, prof. UMK

Z biegiem dolnej Wisły.

Toruńsko-lwowskie spotkania na szlakach języka, historii i kultury

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

Projekt finansowany przez Narodową Agencję Wymiany
Akademickiej w ramach programu „Promocja Języka Polskiego”
(umowa nr BJP/PJP/2024/1/00017/U/00001)

PROGRAM
PROMOCJA
JĘZYKA POLSKIEGO

Podstawowa terminologia dialektologia

grec. *diálektos* ‘sposób mówienia’ + grec. *logos* ‘słowo, nauka’

To klasyczna autonomiczna dziedzina językoznawstwa zajmująca się geograficznym zróżnicowaniem języka, tj. badaniem i naukowym opisem mowy ludności wiejskiej (dialektu, gwary, narzecza); dziedzina ta ma swoisty przedmiot badań, własną metodologię, bogatą tradycję i znaczący dorobek.

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Dialektologia - inne dziedziny i dyscypliny naukowe

historia
języka

językoznawstwo
ogólne

socjologia

onomastyka

geografia

historia

Etnografia

statystyka

historia
kultury

psychologia

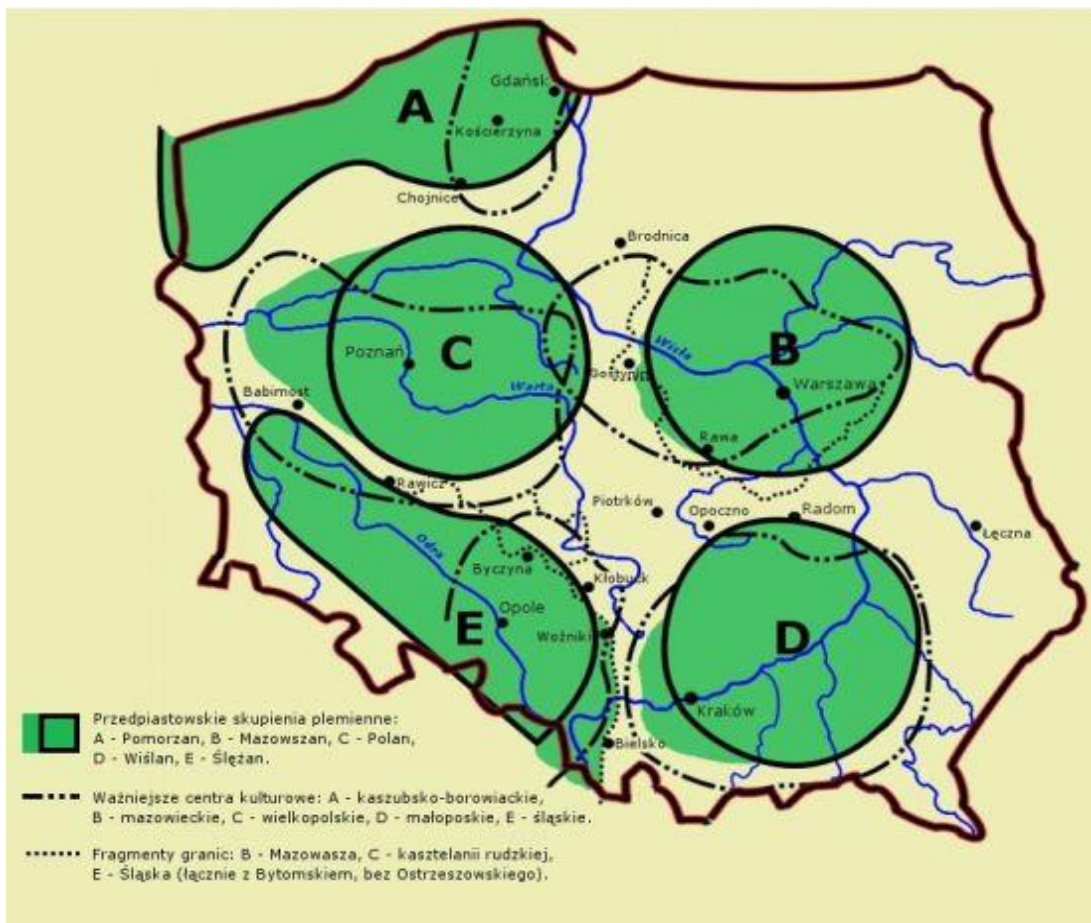
UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

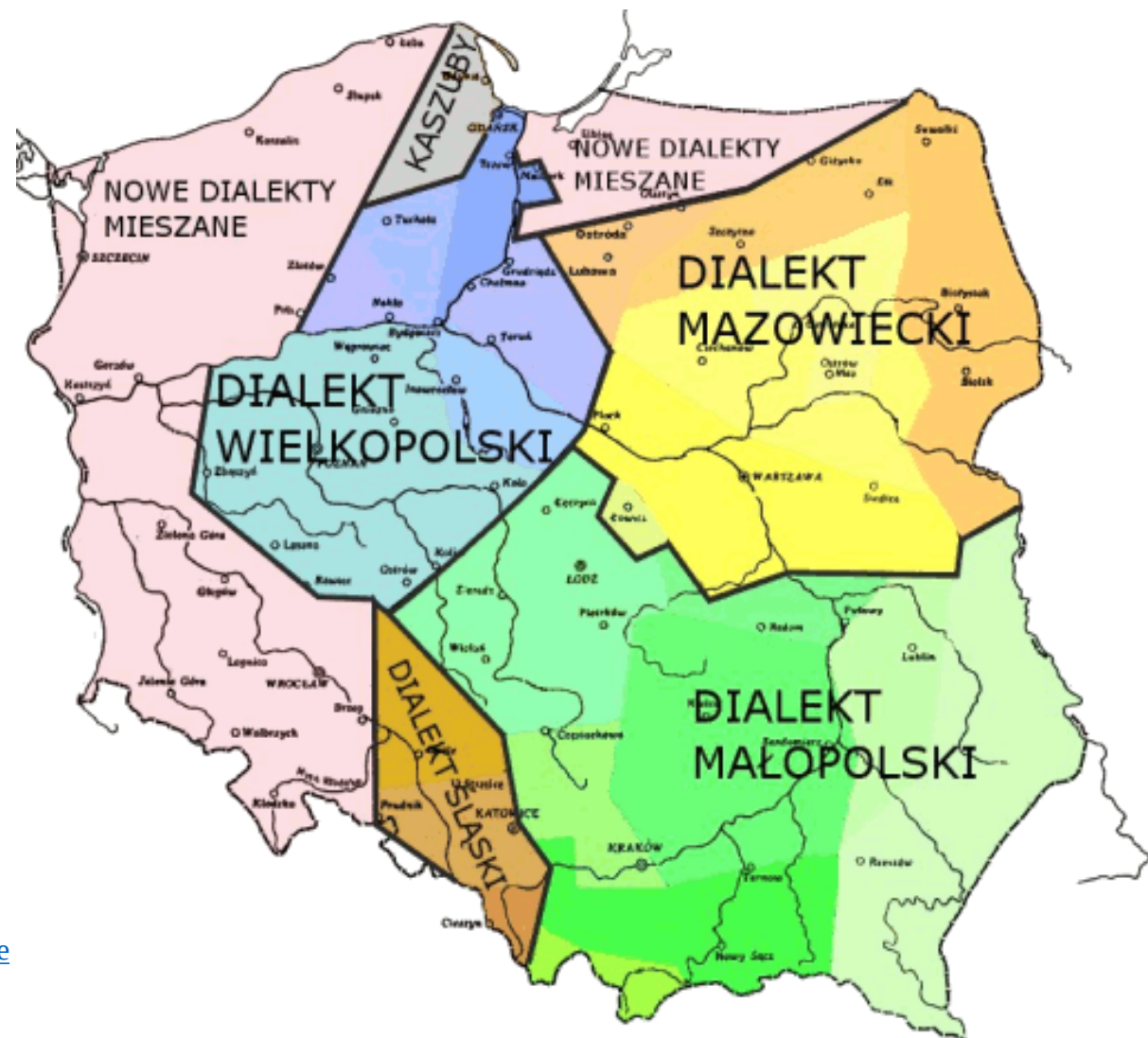
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=podstawy-dialektologii&l2=dialekty-polskie>

https://gwarypolskie.uw.edu.pl/indexd906.html?option=com_wrapper&Itemid=53

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Historyczne zróżnicowanie polszczyzny

Rozwój dialektów polskich - okresy:

- od początków polskiej państwowości po wiek XVI;
- od lat trzydziestych XVI wieku po lata dwudzieste XX stulecia;
- lata 1925-1955;
- od lat sześćdziesiątych XX wieku po dzień dzisiejszy.

Podstawowa terminologia dialekty i gwary...

dialekt

- to mowa ludności wiejskiej pewnej dzielnicy kraju, różniąca się od języka ogólnopolskiego i innych dialektów swoistymi cechami, zwłaszcza fonetycznymi i leksykalnymi. Geneza tych różnic jest bardzo dawna, korzeniami swymi sięga odległej przeszłości i pierwotnych podziałów plemiennych.

gwara

- termin używany często wymiennie z terminem *dialekt*,
- w naukowej literaturze dialektologicznej: to termin o węższym zakresie, to mowa ludności wiejskiej na niewielkim obszarze, zajęтым przez kilka wsi.

dialektyzm

- to cecha dialektalna; cechy gwar wiejskich, częściowo także miejskich,
- rzadko występują w języku ogólnym i literackim (jeżeli występują – są świadomie używane), zwykle są traktowane jako niepoprawne.

Podstawowa terminologia

dialekty i gwary a regionalne odmiany języka

- to różne odmiany językowe, mają jednak pewne cechy wspólne, np. ograniczony zasięg geograficzny – są to terytorialne odmiany języka polskiego;
- najsilniejsze zróżnicowanie regionalne – XIX wiek;
- podstawowa różnica między nimi polega na tym, że różne typy polszczyzny regionalnej, choć w dużym zakresie korzystają z zasobów dialektalnych, są wariantami języka ogólnego;

Podstawowa terminologia

dialekty i gwary a regionalne odmiany języka

- Różnice:
 1. **odmian regionalnych polszczyzny używają** także **przedstawiciele inteligencji**, podczas gdy dialekty ludowe pierwotnie były ograniczone tylko do warstwy chłopskiej;
 2. **polszczyzna regionalna występuje w dwóch odmianach: mówionej i pisanej**, oraz jest **zróznicowana stylowo**, podczas gdy dialekty i gwary są wariantami mówionymi polszczyzny;
 3. **odmiany regionalne podlegają ocenie** ze względu na **normy języka ogólnego**, a dialekty i gwary – z uwagi na zwyczaj językowy;

Podstawowa terminologia regionalne odmiany języka

„to terytorialne warianty języka ogólnego, które mają oprócz wszystkich istotnych cech języka ogólnego także środki językowe charakterystyczne tylko dla danych regionów. Do połowy XX wieku polszczyzna regionalna była też ograniczona do środowiska inteligencji danego regionu jako jej mowa codzienna, a więc był to wariant terytorialno-środowiskowy języka ogólnego. Obecnie w związku z procesami demokratyzacji języka **regionalizmy** pojawiają się w mowie ludności różnych grup społecznych danego regionu, nie tylko w języku inteligencji” [Wyderka 2001, 422].

Podstawowa terminologia regionalizm

To element językowy (cecha fonetyczna, morfologiczna, konstrukcja składniowa, wyraz, frazeologizm) występujący na części obszaru języka narodowego ograniczonej do pewnego regionu.

- to wyznacznik regionalnej odmiany polszczyzny ogólnej;
- występuje w języku wszystkich mieszkańców regionu, także warstwy wykształconej (inteligencji) zarówno w mowie, jak i w piśmie, w z związku z czym jest aprobowany przez normy języka ogólnego (!);
- stosują je również ci, którzy posługują się tylko gwarami ludowymi danego regionu (nie używają języka ogólnego), a zatem **regionalizm** to wyznacznik językowy ogółu mieszkańców regionu;
- to ogniwo pośrednie między składnikami języka ogólnego a elementami dialektów ludowych (dialektyzmami);
- z elementami języka ogólnego łączy je aprobata normatywna (kodyfikacja), a z dialektyzmami – nieogólnopolski zasięg (ograniczenie terytorialne ich występowania);

Podstawowa terminologia regionalizm

- **Regionalizmy leksykalne** – niemal wszystkie mieszczą się głównie w użytkowej normie regionalnej, do polszczyzny wzorcowej wchodzi jako warianty tylko nieliczne z nich (np. *borówki* i *czarne jagody*).

Pewne regionalizmy tego typu pomimo powszechności używania na określonym obszarze pozostają jednak poza normą, nawet użytkową, np. południowopolskie *ubierać płaszc, sukienkę*, poprawnie *wkładać płaszc, sukienkę* albo *ubierać się w płaszc, sukienkę*.

Regionalne odmiany języka

➤ tradycyjnie [Nitsch 1913]:

- odmiana **krakowska** (**małopolska**) **Kraków, Poznań, Warszawa, Wilno i Lwów** –
- odmiana **poznańska** (**wielkopolska**) ośrodki te kształtowały warstwę inteligencji
- odmiana **warszawska** (**mazowiecka**) danych regionów, a tym samym miały
- decydujący wpływ na postać jej języka

Ponadto - odmiana **wileńska** (**północnokresowa**) i **lwowska** (**południowokresowa**).

Regionalne odmiany języka

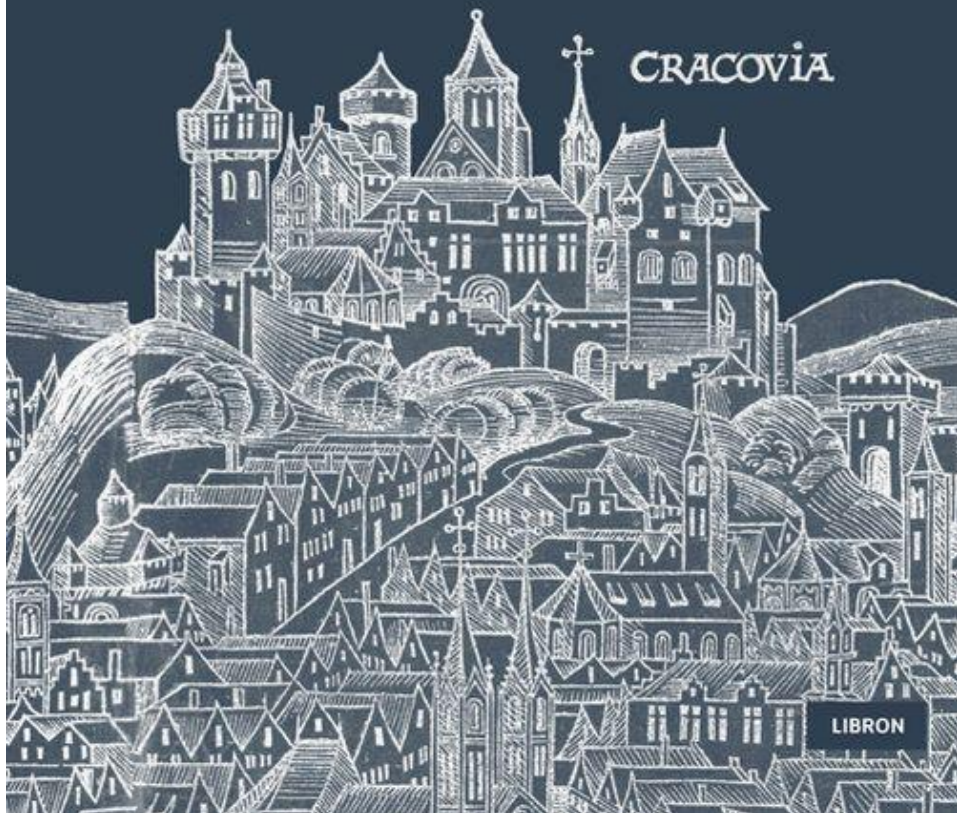
- współcześnie (badania powojenne) – mówi się o nowych regionalnych odmianach polszczyzny, takich jak:
- **polszczyzna pomorska** (Grudziądz, Tczew, Starogard),
 - **polszczyzna północnomołpolska** (Łódź, Radom, Kielce, Lublin) i
 - **polszczyzna górnośląska**, powstała w środowiskach miejskich Górnego Śląska.

Wiele regionalizmów używanych jest przez inteligencję konkretnych miast lub mniejszych wspólnot subregionalnych (polshczyzna białostocka, nowosądecka, siedlecka itp.) [Wyderka 2001, 426]

Powiedziane **po krakowsku**

SŁOWNIK REGIONALIZMÓW KRAKOWSKICH

pod redakcją Donaty Ochmann i Renaty Przybylskiej

„Z jednej strony są to istniejące już opracowania cząstkowe w postaci słowniczków, artykułów, prac dialektologicznych, a z drugiej – teksty lokalne, krakowskie, o zróżnicowanym charakterze. Należą tu m.in. teksty z lokalnej prasy, teksty internetowe, ale też zanotowane żywe wypowiedzi krakowian. Szczególną jednak pozycję zajmują teksty literackie, pamiątnikarskie, autorstwa przedstawicieli inteligencji krakowskiej, w tym wybitnych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nie ma lepszego świadectwa regionalnego charakteru przedstawianych wyrazów, tj. ich przynależności do regionalnej warstwy słownictwa polszczyzny kulturalnej.”

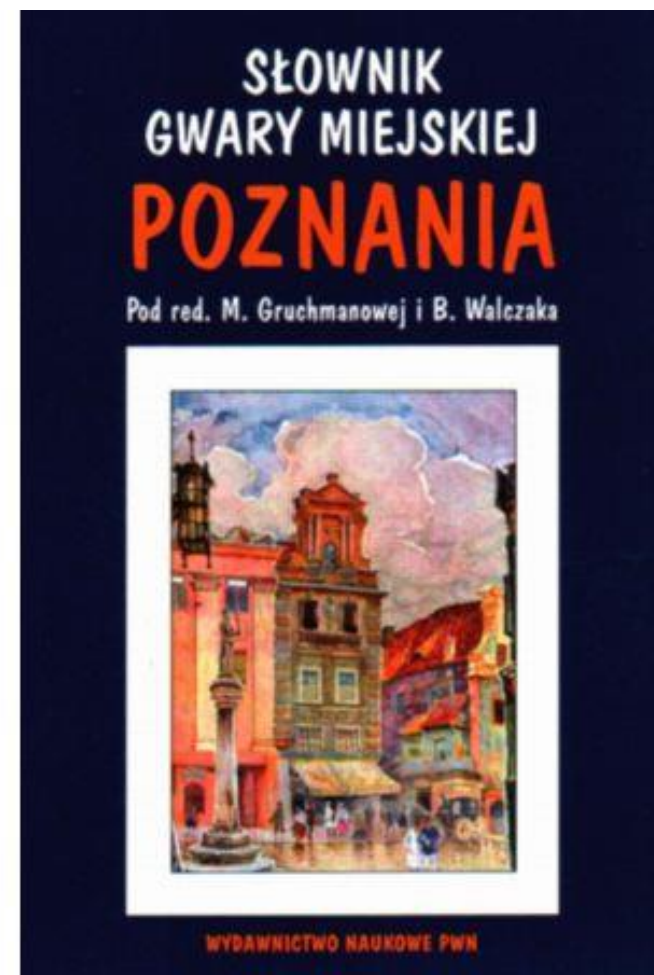
2017 rok

Regionalizmy

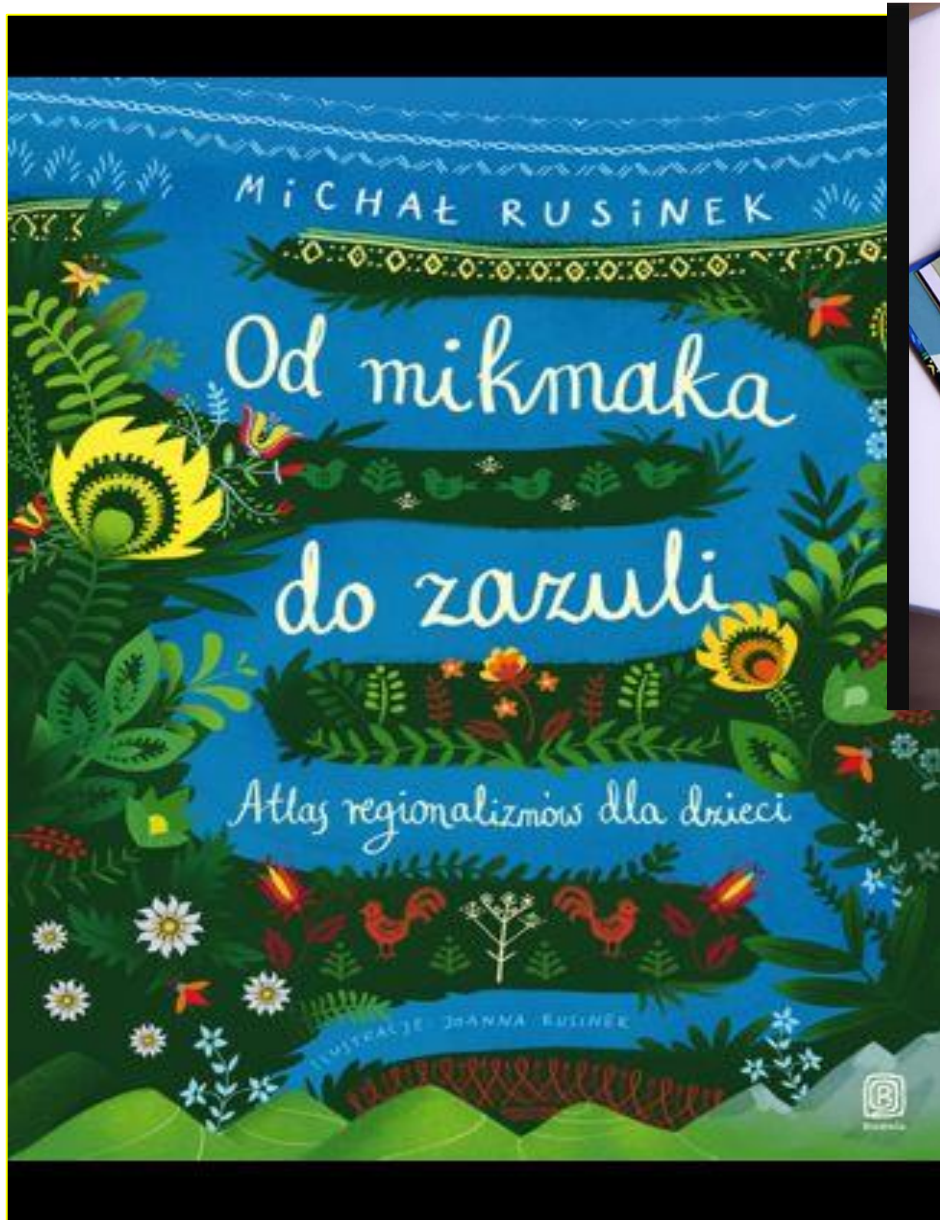
- <http://www.poznan.pl/mim/slownik/>
- <http://gwara-warszawska.waw.pl/slownik>

1974

1997

<https://bajkochlonka.pl/2020/03/19/od-mikmaka-do-zazuli-atlas-regionalizmow-dla-dzieci-recenzja/>

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

KRAKUS IDZIE NA POLE

DOGLĄDĄĆ PRACY SWYCH CHŁOPÓW LUB ODPOCZYWAĆ

WARSZAWIAK IDZIE NA DWÓR

PRACOWAĆ NA SWEGO PANA LUB PODZIWIĄĆ

Regionalizmy

papież internetu
@mihaszek

W Krakowie wychodzą na pole.
W Warszawie - na dwór.
A na Śląsku - na powierzchnię.

11:01 · 10 lip 18

Małopolska

wyść na pole

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

Wielkopolska

wyść na dwór

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

ziemniaki

Mazowsze

kartofle

Wielkopolska

pyry/ pyrki

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Mazowsze

Wielkopolska

borówka (krak.)

czarna jagoda

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Mazowsze

Wielkopolska

blawatek (krak.)

chaber

modrak (pozn.)

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska (Śląsk)

Mazowsze

Wielkopolska

grysik (grys)

‘drobnoziarnista kasza otrzymywana z pszenicy’

kasza manna

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

sznycel (z niem. *Schnitzel* 'sznycel, kotlet'); *kotlet* (franc. *côtelettes* 'kotlet, żebro')

'kotlet z bitych i panierowanych plastrów mięsa, najczęściej z cielęciny'

Małopolska

sznycel 'kotlet mielony'

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Kraków
jarzyna

Mazowsze

Warszawa

Wielkopolska

Poznań

włoszczyzna

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Kraków

liszki

Mazowsze

Warszawa

Wielkopolska

Poznań

kurki

grzyby (pieprznik jadalny)

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Kraków

porzeczki

Mazowsze

Warszawa

Wielkopolska

Poznań

świętojanki

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

Kraków

Mazowsze

Warszawa

Wielkopolska

Poznań

drożdżówka

szneka

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Regionalizmy

Małopolska

koloacz

Śląsk

(kołocz śląski)

UNIwersytet
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

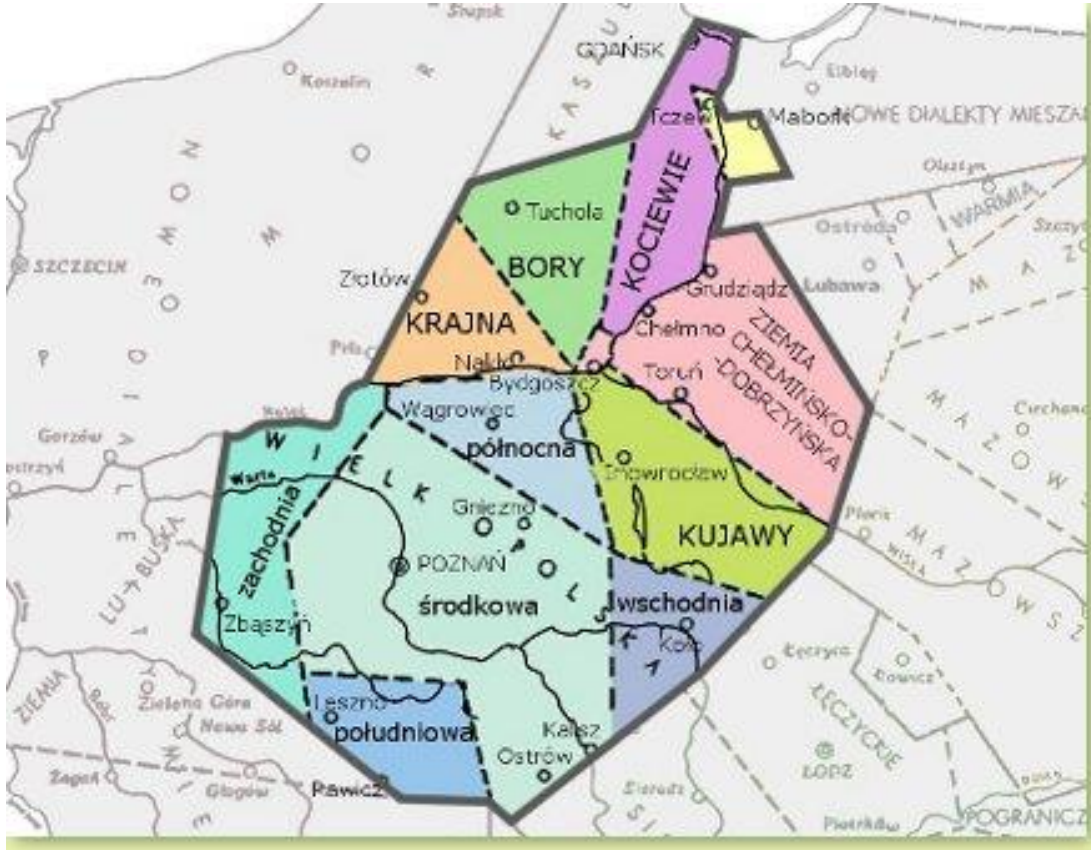
NAWA
NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Podróż przez Polskę...

- dialekt wielkopolski (ponad 30 grup etnicznych...)

<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-wielkopolski>

Podkład mapy pochodzi z: © 2008 Google - Map Data © 2008 Tele Atlas

Podkład do mapy pochodzi z: © 2008 Google - Map Data © 2008 Tele Atlas.

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

Ziemia chełmińsko-dobrzyńska

Wybrane cechy językowe

Podobnie jak na Kujawach i w Wielkopolsce, np.

- brak mazurzenia, tzn. że rozróżniają one szeregi spółgłosek dźwiękowych,
- fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca (w części ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej) – jednak silny wpływ dialektu mazowieckiego na wschodzie spowodował rozszerzenie się fonetyki międzywyrazowej ubezdźwięczniającej, np. *ras mielim, jusz mieli, jusz naprawdę, cut nad Wisłu*; ale np. *mógem* = mogłem a nie: *mókem*, jak na obszarze nieudźwięczniającym).

Ziemia chełmińsko-dobrzyńska

Wybrane cechy językowe

- wąska artykulacja samogłosek pochyłonych (np. *dziod, kwos, znok, downo, gniozdo, bogocz, miozga, suknio, mosz, zostół, wiedziół*, ale już w pocz. XX w. (badania Nitscha) szerzy się wymowa *a* pochyłonego jako *a* (np. *białemy, siedział*); *chlib, bidak, mlika, kobita*; też np. *rozsyipi, nie marnuji, kosztuji* – końcówki 3. os. lp. czasu teraźniejszego rozsypie się, marnuje się, kosztuje; oraz czasem w grupie *ir*, np. *zbirali; do mócenia* – wymowa jak *u*.
- na ogół odróżnianie samogłoski *y* od *i*,
- występowanie typu *we wodzie, ze sokiem: we wodę, we więźniu*,
- końcówka *-ma* w 1 os. lmn. czasu teraźniejszego i w rozkazniku,

Ziemia chełmińsko-dobrzyńska

Wybrane cechy językowe

Wspólne z dialektem mazowieckim:

- *ar* > *er* w formach czasu przeszłego, np. *rozposterła*,
- stwardnienie *l'* w grupie *li*: *lypów* = lip,
- asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich, np. *nie pamnientam, do*¹*Oświęcimnia, do mniasta*,
- stwardnienie *m'*, zwłaszcza w N.Imn. –*amy* < –*amji* < *ami* i w N. Imn. przymiotników i zaimków: z *takemyi białemyi*, z *mężamy*,
- stwardnienie *w'* w grupie *św'*: *dla śwyni*,
- formy typu *chiba* ,
- formy nieściągnięte czasowników, np. *stoić*,
- twarda wymowa grup *kie/gie*: *mlekem, takem kijkem*,

Cechy wymowy o zasięgu ogólnogwarowym, m.in.: labializacja nagłosowego *o-* i rzadko *u-*, np. ¹*ojciec, okolicy*; prejotacja, np. *jiś* = iść ; brak przegłosu, np. *bieru* i in.

Kaszuby

pocz. XX w., mapa wg F. Lorentza

<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=kaszubszczyzna&l2=kaszubszczyzna-zasieg-terytorialny>

Kaszuby

<http://pl.kaszubia.com/kaszubi/historia/mapy-zasiegu-kaszubszczyzny/>

Kaszuby

Wybrane cechy językowe

- **kaszubienie**, tj. zamiana *ś, ź, ć, dź* na *s, z, c, dz* (zjawisko to cofa się na pd., np. w spieszzeniach *dziaduś*),
- **wokalizm** kaszubski: więcej samogłosek niż w języku ogólnopolskim (*ô, é, ó, ě, ã*),
- **afryktywizacja**, tj. zmiana miękkich *k' g'* w palatalne *č ʒ* (pn.) lub *ć ʒ'* (pd.), np. *taczé nodzi* 'takie nogi',

Ma cechy wspólne z innymi dialektami polskimi:

- z wielkopolskim, np. rozwój samogłosek *ò, ó* w kierunku *e, y*: *k^ueza* || *k^uyzza, łyżk^ue* 'łóżko'; zachowanie zróżnicowania -ow- po twardych i -ew- po miękkich;
- mazowieckim, np. fonetyka międzywyrazowa ubezdźwięczniająca; szeroka wymowa nosówki przedniej: *miãso*, rozłożona wymowa wargowych miękkich, np. *pjôsk* || *psiôsk*.

Wybrana literatura

- Bartnicka-Dąbkowska B. Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami, Warszawa 1959.
- Dejna K., Dialekty polskie, Wrocław 1992.
- Dubisz S., Karaś H., Kolis N., Dialekty i gwary polskie, Warszawa 1995. Encyklopedia języka polskiego, pod red. S. Urbańczyka i M. Kucały, Wrocław-Kraków 1999 (wybrane hasła).
- Grabias S., Środowiskowe i zawodowe odmiany języka — socjolekty, [w:] Współczesny język polski, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław 1993, s. 223-241.
- Handke K., Terytorialne odmiany polszczyzny, [w:] Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2. Współczesny język polski, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993, s. 191-211.
- Karaś H. (red.), Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe, online:
<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>
- Kucała M., Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego, Kraków 1994.
- Nitsch K., Dialekty języka polskiego, Wrocław 1957.
- Urbańczyk S., Zarys dialektologii polskiej, Warszawa 1984.
- Wyderka B., *Odmiany regionalne*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, pod red. S. Gajdy, Opole, 2001, s. 422-439.

*Dziękuję
za uwagę 😊*

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

ЛВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка